

Ben de Pater

Tijdgeografie van traditionele samenlevingen

Waarschijnlijk het meest invloedrijke artikel uit de sociale geografie is *What about people in regional science?* (1970) van de Zweedse geograaf Torsten Hägerstrand (1916-2004). Hij presenteerde daarin de tijdgeografie, een hecht geheel van concepten om activiteiten en mobiliteit van mensen in ruimte en tijd te begrijpen, inclusief dingen en reizen die mensen wel zouden willen maar niet kunnen doen omdat aan hun handelingsvrijheid beperkingen zijn opgelegd: de bekende trits *capability, coupling en authority constraints*.

Tot op de dag van vandaag is de tijdgeografie vaste kost in universitaire opleidingen, anders dan de toch een beetje vergeten ruimtelijke diffusiemodellen waarmee Hägerstrand eerder roem verwierf (zie deze rubriek in AGORA 2014-4). De figuren van trajecten van mensen binnen tijd-ruimte prisma's spreken studenten nog altijd tot de verbeelding, is mijn ervaring. Ook bij onderzoekers is de tijdgeografie populair. Er worden studiedagen en themanummers aan gewijd (bijvoorbeeld AGORA 2010-3). In Nederland bouwden Paulus Huigen (*Binnen of buiten bereik?*, 1986) en Martin Dijst (*Het elliptisch leven*, 1995) in hun dissertaties erop verder. In de Engelstalige wereld inspireerde ze spraakmakende geografen als Allan Pred en Nigel Thrift. Een van de wereldwijd meest geciteerde sociologen, Anthony Giddens, gebruikte haar in de opbouw van zijn structuratietheorie. In Zweden zelf werken Kajsa Ellegard en anderen aan verfijningen – wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn zou spreken van normal science binnen het tijdgeografische paradigma.

De tijdgeografie kreeg een eerste begin toen Hägerstrand in 1966 aan de universiteit van Lund een eigen team van onderzoekers kon aanstellen. Een daarvan was Tommy Carlstein. Over hem zijn biografische gegevens schaars. In de internationale geografie staat hij bekend als co-redacteur van de driedelige bundel *Timing Space and Spacing Time* (1978) en als auteur van *Time Resources, Society and Ecology* (1982), een ruim 400 pagina's dik boek op het grensvlak van geografie, antropologie en ecologie. Toen ik het destijds kocht en las, vond ik het een meesterwerk, en na herlezing onlangs vind ik dat nog steeds. Vermoedelijk delen weinigen mijn oordeel want het is vrij snel vergeten geraakt. Interdisciplinaire boeken vallen nu eenmaal gemakkelijk tussen wal en schip.

Carlstein analyseert met een tijdgeografisch begrippenkader de bestaanswijzen van traditionele agrarische samenlevingen: jager-verzamelaars, nomadische herders, *shifting cultivators*, irrigatie-akkerbouwers. Zij gebruiken ruimte-tijd (een bepaald gebied gedurende een bepaalde periode) als een hulpbron om

een bestaan op te bouwen. Nomaden in semi-aride gebieden bijvoorbeeld leiden hun kuddes volgens een vaste jaarroute van locatie tot locatie, rekening houdend met droge en natte maanden, en met de aanwezigheid van waterputten en vegetatie. Nergens kunnen ze langdurig blijven, want dat leidt tot overbegrazing van de plek waar ze bivakkeren. Groepen kunnen wel tijdelijk splitsen: vrouwen, kinderen en ouderen blijven langer op één locatie, jongens en mannen trekken met hun dieren naar elders. Veranderingen in het jaarlijkse activiteitenpatroon leidt tot een tekort aan water en voedsel en dus tot overexploitatie van het graasgebied. Zo kan de overheid hen dwingen om zich op één plek blijvend te vestigen, want over geografisch mobiele groepen valt niet gemakkelijk gezag uit te oefenen. Bovendien vergroot sedentarische de kansen op onderwijs en medische zorg. Een andere vorm van nomadisme is transhumance. Bergboeren gaan met hun koeien in het voorjaar de bergen in, om in de herfst naar het dal terug te keren. Daar is ondertussen het zomergras gehooit, zodat de koeien wintervoer hebben.

Shifting cultivators hebben hun eigen tijdruimtestrategie. Nadat ze een akker enkele jaren hebben gebruikt, laten ze die braak liggen zodat haar vruchtbaarheid zich herstelt. Maar dit ecologisch duurzame systeem gaat afbrokkelen zodra de bevolking groeit, andere groepen ruimte opeisen, landroof optreedt of als productie voor

een markt begint. De braakperiode wordt korter, de akker weer gebruikt voordat de vruchtbaarheid geheel hersteld is. De ruimte-tijd (zeg maar een hectare over tien jaar bezien) wordt zo een overgeëxploiteerde bron. Meer arbeidskracht (en dus tijd) inzetten helpt niet. Intensivering van land- en tijdgebruik is een complex proces.

De ondertitel van het boek luidt: *Volume 1: Preindustrial Societies*. Carlstein kondigt in zijn nawoord aan binnen enkele jaren deel 2 te publiceren, over de tijdgeografie van moderne, stedelijke-industriële, samenlevingen. Ik heb er lang reikhalzend naar uitgekeken, maar het vervolg is nooit gekomen. Hij publiceerde in 1986 nog een artikeltje en daarna werd het stil.

Literatuurselectie

Carlstein, T. (1982) *Time Resources, Society and Ecology. On the capacity for human interaction in space and time*. London: George Allen & Unwin.

Ben de Pater (B.C.dePater@uu.nl) is als sociaal-geograaf verbonden aan de Universiteit Utrecht.